

the document is important for the history of Ukrainian constitutionalism, as it was created in accordance with the requirements of the then constitutionalism, taking into account the achievements of world and national legal thought.

Keywords: Constitution, Ukrainian People's Republic, Central Council, Ukrainian people, power.

УДК 7.04:725.94-027.284(091)

Акуленко В. І.

ДЕМОНТАЖ ЛЕНІНСЬКОГО ПЛАНУ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОПАГАНДИ

У статті-нарисі розглядається поняття радянської пропаганди, ленінського плану монументальної пропаганди, а також практика його реалізації. Як і питання їх негативного впливу на збереження українських національних пам'яток. Наголошується також на недослідженості цієї проблеми в науковому пам'яткознавстві в незалежній Україні в контексті новітніх методологій та виконання законодавства про декомунізацію символів тоталітарної доби.

Ключові слова: радянська пропаганда, ленінський план монументальної пропаганди, індустрія монументів, декомунізація символів, академік НАН України П. Тронько, В. Войналович, О. Титова, Г. Дмитриченко, С. Зозуля, М. Гоголь, Т. Шевченко, село Кирилівка, село Комарівка.

1. На пропагандистських крилах до зяючих висот комунізму

Нещодавно я спитав у молодого кандидата історичних наук, причетного до пам'яткоохоронної справи:

– Що Ви знаєте про радянську пропаганду та про ленінський план монументальної пропаганди?

– Дещо уявляю, але для мого покоління це вже як “terra incognita”.

Все забувається, навіть нещодавнє, але пам'ятати треба. “Минуле має сенс і вартість лише для того, – писав знаний французький поет і філософ Поль Валері (1871–1945), – хто подумками весь у майбутньому” [16, с. 234].

Що ж воно було таке пропаганда? Слово ніби красиве (походить від латинського “prophanda – те, що підлягає розповсюдженню) – друковане й усне поширення і роз'яснення ідей, вчень, поглядів політичних, наукових та інших знань, – як тлумачив Словник іншомовних слів, – Пропаганда має класовий, партійний характер” (підкреслено – В. А.) [20, с. 552].

У наступних виданнях дефініція “пропаганди” розширювалася і розповсюджувалася ось так. Зокрема, “Малая советская энциклопедия” подавала визначення його під іншим терміном “пропаганда партійна (в комуністичних партіях) – усне і друковане роз'яснення і розповсюдження ідей марксизму-ленінізму, політики комуністичних партій; складова частина роботи з ідейно-політичного виховання трудящих мас в дусі вчення марксизму-ленінізму” [14, с. 628].

“Радянська енциклопедія історії України”, базуючись на цій ідейно-теоретичній платформі, вірогідно, розжовує поняття пропаганди настільки розлого і обширно, що не зайве буде навести його чільний уривок, щоб раз і назавжди усвідомити нестійким до декомунізації, в який, “о прекрасний час! О неповторний час!”, – як писав поет Павло Тичина в програмному вірші “Партія веде”, – ми жили.

“Пропаганда (лат. prophanda – те, що підлягає поширенню) – глибоке і детальне роз'яснення ідей, вчень, поглядів, політ., наукових та ін. знань на відміну від агітації, яка негайно доводить до відома мас найважливіші події сьогодення дня.

Комуністична П. – усне і друковане роз'яснення й поширення ідей *марксизму-ленінізму*, політики комуністич., і робітн., партій; складова частина роботи цих партій по ідейно-політ. вихованню трудящих мас у душі марксистсько-ленінського вчення. П. ідей марксизму-ленінізму набуває особливого значення в умовах гострої ідеологічної боротьби на міжнар. арені. П. проводиться за допомогою преси (політ, л-ра, газети, журнали), усно (читання лекцій, доповідей, проведення консультацій), системи парт. освіти, самостійного вивчення теорії наук. комунізму, за допомогою радіо, телебачення, кіно, театру, образотворчого мистецтва, художньої л-ри. Ідейним змістом комуністичної П. є революційне вчення марксизму-ленінізму. Марксистсько-ленінська П. обстоює єдність і згуртованість робітн. класу і марксистсько-ленінських партій, життєві інтереси нар. мас, активно бореться проти бурж. ідеології. Політ. П. непримиренна до всякого роду проявів бурж. ідеології, націоналізму і шовінізму, до ревізіонізму і догматизму” [19, с. 468].

І таку схоластику можна цитувати нескінченно з багатьох видань.

Отже, пропаганда була “партійною, класовою”, точніше однопартійною, більшовицько-компартійною. У цьому була її сутність, іншими словами, необ’єктивність, односторонність, якщо хочете, однобокність погляду на світ, як у міфічного Циклопа. “Виняткова одержимість, – писав філософ М. Бердяєв про Леніна і його послідовників, – призвела до страхітливих звужень свідомості і до морального переродження, до вседозволеності аморальних засобів у боротьбі” [1, с. 100].

Компартійна пропаганда, як нова релігія, тотально і масштабно охоплювала весь люд від союзного центру до колгоспної бригади на хуторі. Кожен індивідуум мав бути під ідеологічним прицілом, щоб від обкурювання пропагандистським ладаном обернувся в “томо советікус”.

Об’єктивна реальність методологічно підганялася пропагандою під стандартні ідеологічні конструкції і кліше, які спотворювали суспільне і природне світосприйняття, руйнували християнську мораль, духовність і совість, щоб безоглядно летіти на словесних крилах до зяючих висот комунізму.

Найлаконічніше і найвлучніше радянську пропаганду охарактеризував О. Солженіцин: “У російській мові немає слова паскуднішого, ніж пропаганда”. І далі продовжив: “Не уявляю на чому б вона основувалася, коли б не було Другої світової війни”.

Це наочно підтверджується нині під час російської гібридної війни проти України, яка, за кремлівською пропагандою, є державою фашистською і нацистською зі своїми героями Бандерою і Шухевичем, де київською хунтою верховодять гітлерівські пособники-недобитки дивізії СС “Галичина”. І так без упину поливають своєю фейковою профашистською діареєю на весь білий світ... Водночас підсолоджено підспівують другим голосом про єдиний народ, братську дружбу, про спільну тисячолітню історію, перемогу у Великій Вітчизняній війні, православну віру – тільки йдіть в обійми “русского мира”.

2. Ленінський план монументальної пропаганди: від мрії до індустрії.

Важливою складовою більшовицької (комуністичної) пропаганди був ленінський план монументальної пропаганди. Нагадаємо, що таке монументальна пропаганда. Монумент у перекладі – це пам’ятник, пропаганда поняття, яке має партійно-класовий характер. Отже, монументальна пропаганда впроваджує в суспільстві комуністичну ідеологію за допомогою скульптурно-архітектурних споруд.

Леніна захоплювала ідея монументальної пропаганди. Так, у бесіді з А. В. Луначарським він говорив: “Ви пам’ятаєте, що Кампанелла у своєму “Місті Сонця” говорить про те, що на стінах його фантастичного соціалістичного міста намальовані фрески, які служать для молоді наочним уроком з природознавства, історії, збуджують громадянське почуття, – одне слово, беруть участь у справі освіти, виховання нових поколінь. Мені здається, що це зовсім не наївно і з певними змінами могло б бути нами

засвоєно і здійснено тепер же... Я назвав би те, про що я думаю, монументальною пропагандою” [13, с. 12].

Декретом РНК РСФРР від 14 квітня 1918 р. “Про знесення з площ і вулиць пам’ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення проектів пам’ятників Російської соціалістичної революції” [21] за підписом В. Ульянова (Леніна), А. Луначарського і Й. Сталіна доручалося створеній Комісії мобілізувати художні сили і організувати широкий конкурс на кращі проекти нових пам’ятників, які “повинні ознаменувати великі дні Російської соціалістичної революції”. До 1 травня 1918 р. намічалось “негайно підготувати декорування міста”, встановити перші радянські пам’ятники, замінити назви вулиць, емблем, гербів тощо новими, які “відображають ідеї і почуття революційної трудової Росії”.

Другий проект Леніна передбачав встановлення у Москві і Петрограді нових пам’ятників видатним революціонерам, борцям за свободу трудящих та великим діячам культури. Законодавчим втіленням його були постанови РНК РСФРР від 17 липня 1918 р. “Про встановлення в Москві пам’ятників видатним людям” і від 30 липня 1918 р. “Про затвердження списку пам’ятників видатним людям” [9]. Провідне місце тут належало спорудженню монументів теоретикам соціалізму і борцям за його побудову, відомим історичним особам. Тепер “з приходом нової ери в історії людства” саме поняття “пам’ятник” втрачало своє традиційне значення. Якщо раніше встановлювали пам’ятники, як правило, для увічнення історичної особи або події, то тепер їм надавали нової функції, вони повинні були стати засобом “монументальної пропаганди” комуністичних ідей, а перед митцями радянська влада поставила завдання служити державі-диктатурі пролетаріату.

А перед цим приклад знесення символів минулої епохи подав не хто інший, як сам більшовицький вождь. Звернемося до свідчень його сучасників.

“Вранці 1 травня 1918 року В. Ленін спочатку похвалив П. Малькова, що добре підготовлено територію Кремля до свята, а потім став докоряти, показуючи на розп’яття (автор В. Васнецов), встановлений біля Арсеналу на місці, де есер Каляєв убив великого князя Сергія Романова... Я притьмом збігав у комендатуру і приніс мотузки, Володимир Ілліч вправно зробив зашморга й накинув на пам’ятник. За діло взяли всі, і невдовзі пам’ятник було обплутано мотузками з усіх боків.

– Нумо, дружно! – завзято гукав Володимир Ілліч. Ленін, Свердлов, Аванесов, Смідович та інші члени ВЦВК і Раднаркому і співробітники нечисленного урядового апарату впряглися в мотузку, налягли, смикнули, і пам’ятник повалився на брук.

– Геть його з очей, на звалище! – далі командував Володимир Ілліч.

Десятки рук підхопили мотузку, і пам’ятник заторохкотів бруківкою до Тайницького саду.

Володимир Ілліч узагалі терпіти не міг пам’ятників царям, великим князям, усяким прославленим за царя генералам. Він не раз казав, що народ-переможець повинен знести всю цю гидоту, яка нагадує про самодержавство, залишити, як виняток, тільки справжні витвори мистецтва, подібно до пам’ятника Петру в Петрограді” [15, с. 137].

Ось таким верстовим шляхом понеслися на ідейно-пропагандистських крилах методом соціалістичного реалізму в мистецтві до торжества комунізму. Для його наближення розгорілося соціалістичне змагання на монументальних п’єдесталах, хто вище, хто більше “видасть на гора” пам’ятників Леніну, радянським номенклатурним слугам та іншим заслуженим персонам, революційним, бойовим і трудовим традиціям компартії тощо.

Оцю сутність монументальної пропаганди відверто виклав мистецтвознавець З. Фогель у статті “Індустрія монументів”. Ось деякі ідеологічно-мистецькі сентенції:

“Кожне найменше село, селище хочуть... свій пам’ятник Леніну. Як задовольнити цей величезний попит? ... Розробляючи “план монументальної пропаганди”, про цей бік

справи думав В. І. Ленін. Він, зокрема, вказував на те, щоб скульптури ... були скільки-небудь стійкими в умовах нашого клімату, не розкисли од вітру, морозу і дощу.

На Україні щороку встановлюються сотні монументів. Ось чому можна говорити про “індустрію монументів” (курсив мій – В. А.), не боячись цієї дивної словосполуки. Вона справді існує, ця індустрія. У Києві, Львові, Харкові, Одесі, Донецьку та інших містах працюють комбінати Художнього фонду УРСР, оснащені спеціальним обладнанням, зі штатом архітекторів, інженерів, техніків, робітників тощо” [28, с. 2].

У таких художньо-промислових підприємствах масово формувалися і штампувалися як “натхненні, пристрасно-величні за ідейною наснагою” бронзові та гранітні, так і примітивні бетонні й гіпсові ідоли. Останніх партійно-радянські менеджери і скульптори-ремесники правдами і неправдами намагалися зіпхнути з рук як залежалий пропагандистський товар, сільським “лохам”, як наш голова артілі, а самим добре підхарчуватися з колгоспно-радгоспного корита.

Так повелося на всій території Країни Рад.

“Гроші, зрештою, бралися з різних кошторисів: на благоустрій – замість лагодження тротуару або ремонту каналізації; з коштів на культуру – замість ремонту клубу або поповнення експозиції музею, ну й таке інше, – писав Л. Прудковський у статті “Монумент з моєї кишені, або плюс ленінізація всієї країни”, – але що характерно – ніколи за це не платила партія, чийм вождем був розтиражований Володимир Ілліч” [17, с. 31].

Якщо уявити масштаби марнотрат на ленінський план монументальної пропаганди, рахунок піде на мільярди карбованців.

У той же час з державного бюджету на всю культуру (музеї і театри, бібліотеки і клуби, кінотеатри і виставки тощо) в 1991 р. по всьому СРСР асигнувалося близько 130 мільйонів.

“... Загальна ленінізація всієї країни обійшлася нам у такі страшні гроші, – продовжував автор, – що якби їх витратити на збільшення пенсій і культуру, поза сумнівом, ми нині жили б у процвітаючій країні”.

Про монументальну реальність радянщини писав тоді також автор, зокрема в статті “Тіньовий бік Ленініани, або Незареєстрований у Гіннеса рекорд” [2, с. 52–56] та “Поверження кумира” [3, с. 5].

Здійснення в країні плану монументальної пропаганди набуло впродовж десятиріч справді індустріально-потокowego характеру. Якщо до війни в Україні пам’ятників В. Леніну було 124, то станом на 1991 р. тільки в Харкові їх – 50, у Києві – 22, в Одесі – 84 (на одній лише вулиці Перекопської дивізії – 5 монументів), а на Луганщині – 218 (з них 90 такого низького художнього рівня, що ніхто не зважувався їх інвентаризувати), на Дніпропетровщині – 242, на Львівщині – аж 300 (на державному обліку – 133).

Та, мабуть, у моїй Комарівці, що на Чернігівщині, припадало чи не найбільше пам’ятників Леніну на душу населення: на дві тисячі мешканців – три пам’ятники, музей ленінської ідейної спадщини, ленінська кімната в школі-інтернаті, бюсти у Будинку культури, колгоспі імені Леніна, на цегельному заводі тощо.

“На всіх пам’ятниках (у піджачку – для південних міст, у пальті – для північних), – як писав журналіст А. Скрипник, – він дивиться за обрій, наче шукаючи там вимріяні комуністичні далі, і ніде не зустрічається поглядом з живими людьми, тими, за чие щастя він, мовби, так жертвовно боровся. З грішного буття свого земного вони, бувало, поривалися звертатися до нього, але ж хіба гранітні чують: “Встань, Ленін, подивися, до чого ми дожилися: хата раком, клуня боком, і кобила – з одним оком...”. Вражаюча фантазмагорією метафористика з народних уст, почута ще тоді, коли монументи стояли непохитно” [12, с. 3].

Всього в Україні на державний облік було взято 5015 пам’ятників В. Леніну, з них понад 4000 виконані на низькому рівні, з нетривких матеріалів. А скільки сотень, а може, тисяч зображень вождя було не обліковано, тобто, юридично не визнали за пам’ятники?

Якого вони художнього рівня? Цього ніхто не знає, хоча всі вони, як донедавна твердили офіційні рупори, становлять “невід’ємну частину нашої історичної культурної спадщини”.

Ми навіть перестали помічати, як заідеологізоване увічнення пам’яті вождя стає абсурдним, нівечило живу мову. Наприклад, чого варте офіційне найменування: “Ленінградська ордена Леніна друкарня імені Леніна”. Наша українська столиця теж не відставала. Назвали Київський метрополітен іменем Леніна, але цього виявилось замало, на додачу отримали ще станцію “Ленінська”, де викарбовано барельєф і... 29 двомовних цитат. Що тут правило за взірцем для лету творчої фантазії? Бува, не червоні цитатники східного керманіча Мао Дзедуна.

А ще велика скульптура Леніна на станції “Університетська”, його зображення на станції “Вокзальна” та інших, станція “Піонерська”, “Комсомольська”, дві станції, що увічнювали Жовтневу революцію... Щоправда, не добралися до станції “Партійної” чи “КПРС”, не встигли.

Це під землею, а ось що було на поверхні: вулиця Леніна, бульвар Леніна, Ленінградська вулиця, Ленінградська площа, Ленінабадська вулиця, Ленінська вулиця, площа Ленінського комсомолу...

Будь-що велике, найвище й найширше неодмінно називали ім’ям Ілліча. Чорнобильська АЕС теж мала Ленінове ім’я. Тепер, правда, про це забули чи просто воліють не згадувати. Втім, офіційної назви досі ніхто не скасував.

Отож і страшна вселенська аварія на ЧАЕС суголоситься з цим іменем. Незбагненна кількість подібних увічнень не могла не призвести до нагромадження критичної маси несприйняття, що стало одним із соціальних рушіїв ланцюгової реакції, зворотного процесу – тотального знесення ідоломонументів в наш час декомунізації.

Відсутність послідовної політики декомунізації після проголошення незалежності була однією з причин, яка призвела до неорадянського реваншу режиму Януковича. Носії радянських цінностей є головним кадровим резервом сепаратизму в так званих “ДНР” та “ЛНР”. Тому питання декомунізації для України нині стосується не лише гуманітарної політики, але й безпеки країни.

Під час Революції гідності 8 грудня 2013 р. був повалений пам’ятник Леніну в Києві, це викликало ланцюгову реакцію – почався “ленінопад”, у ході якого масово руйнувалися пам’ятники радянським державним діячам та радянська символіка. Станом на 2019 р., за підрахунками Українського національного інституту пам’яті, всі пам’ятники та погруддя Леніну демонтовані. 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” [5]. Беручи до уваги резолюції ПАРЄ №1096 (1996) від 27 червня 1996 р. щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів щодо відношення до пам’ятників, що мають суперечливу інтерпретацію у державах-членах Ради Європи, прагнучі розвивати і зміцнювати незалежну, демократичну, правову державу та розвитку української нації, її історичної свідомості з метою недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного режимів прийняла цей закон, що визнає правові основи заборони їх символіки та порядок ліквідації пам’ятників на території України тощо.

3. По дорозі до парку монументального мистецтва соціалістичного реалізму.

“Очищення публічного простору від советсько-колоніального символізму необхідне, – як зазначає кандидат історичних наук, доцент О. Титова в рецензії на монографію Г. Денисенко “Культурна спадщина у формуванні історичної пам’яті”, – але потрібна і фахова оцінка знятих зразків з метою перенесення їх до музейних збірок” [23, с. 189].

На жаль, процес знесення монументів радянської доби в Україні проходив не системно, а то й стихійно, внаслідок чого було втрачено немало творів мистецтва соціалістичного реалізму (картин і скульптур) відомих майстрів, які мали високу художню цінність, бо виходили за рамки пропаганди і це теж треба визнавати. Інакше створює

помітну прогалину в історії мистецьких традицій або відкат від їх образотворчого розвитку. Адже пам'ятники минулих епох стають також пам'ятками мистецтва і символами міста в публічному просторі, для кваліфікованого розв'язання таких проблем потрібен як політичний, так культурологічний і урбаністичний підхід у дусі нового часу.

Щоб остаточно перемогти тоталітарну систему і застерегтись від її рецидиву, символи треба демонтувати, музеєфікувати тільки останки. Стихія зняття штучно посаджених ідеологізованих пам'ятників часом сліпа і руйнівна, але, хоч як парадоксально, очищаюча, вона оплодотворяє новий український національно-культурний ренесанс. Глобальне завдання полягає у здійсненні ідеологічної конверсії в суспільстві, вивільненні людини від гіпнотичного навіювання ленінського плану монументальної пропаганди, наданні духовної свободи.

Поміркуємо також над тим, чи втратила наша культура, коли за одну ніч було знесено всі пам'ятники Й. Сталіну, учню і продовжувачу справи великого Леніна?! Над ними теж самовіддано трудився клан високопоставлених митців. Тоді ніхто не зважав на ідейно-художні якості, гранітну чи бронзову міцність монумента.

Зносити або переміщувати тиражовані монументи слід ретельно разом з п'єдесталами, щоб вони не стали пристанищем новим мармуровим і бронзовим постояльцям, за яких довелося б червоніти нащадкам, як сучасникам, які перевертали могильні плити з кладовищ, що використали у свій час на будівництво пам'ятника Леніну у Львові та інших містах.

Дивними і сумнівними є намагання в Одесі встановити пам'ятник імператриці Катерині II на місці переміщеного пам'ятника матросам Потьомкінцям на згадку про повстання на броненосці "Князь Потьомкін-Таврійський" в 1905 р. або в Харкові на "ленінському місці" поставити пам'ятник С. Бандері тощо. Доцільніше було б переміщення знесених пам'ятників на територію музею або парку або створення історико-скульптурного заповідника: "Етапи монументально-тоталітарної пропаганди" в районі Чорнобильської АЕС ім. В. Леніна, де б навіки поєдналися радянський радіоактивний і духовний розпад.

Нещодавно на Сумщині в Спадщинському лісі біля м. Путивля створили перший в Україні Парк радянського періоду, в якому зібрали артефакти епохи тоталітаризму (пам'ятники, бюсти, скульптури), які, згідно з законом про декомунізацію, були повалені або демонтовані.

Подібна музеєфікація була започаткована в колишніх соціалістичних країнах Європи. Зокрема, в Угорщині в 1993 р. засновано Парк Мemento, основну частину якого займають зібрання скульптур соціалістичного періоду історії країни (Ленін, Маркс, Енгельс, Бела Кун, пам'ятники угорсько-радянської дружби та інші). У 2001 р. у курортному містечку Друскінінкай (Литва) було відкрито приватний Парк Грутас і заповідник епохи тоталітаризму. Він ілюструє стиль радянських таборів системи ГУЛаг, виставлена колекція монументів, споруджених у радянську добу і демонтованих після відновлення незалежності Литви. Цим шляхом тоталітарної пропагандно-монументальної музеєфікації пішли Болгарія та інші країни.

Я лише наголошую на цій політико-монументальній проблемі музеєфікації, оскільки їй вже присвячена науково-пам'яткознавча публікація старшого наукового співробітника Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК С. Зозулі "Доля "декомунізованих" артефактів: до питання використання у сучасному музейному просторі" [10, с. 220].

Втім слід нагадати, що по всьому світу за участю СРСР монументальна ленініана розбудовувалася масштабно, і тепер лінія фронту декомунізації простягнулася від Фінляндії до Ефіопії і Республіки Маврикій... [22, с. 20].

Нагадаймо також тим митцям, які були активними виконробами розбудови пам'ятників і непогано харчувалися від ленінського плану монументальної пропаганди, про необхідність покаяння, як і всім, хто бив земні поклони від кремлівського "гробу

господнього” до примітивних ідолів по всіх провінційних закутках. Замислитися над цим потрібно, а не ображатися і риторично ставити питання: “В чому ми винні?” Всі винні перед совістю.

На цьому шляху декомунізації нерідко доводилося зустрічати неприховане невдоволення не тільки комуністів, але й частини політично інертних простих людей.

– Не ви ставили Леніна, то й не чіпайте його, нехай стоїть, – у цьому вся їхня логіка, принаймні, була в моєму селі. Не стільки дорогі їм гранітні та бетонні ідоли, скільки їхня недоторканність, щоб якимось виразити свою зневагу корумпованій владі за ту злидненість і безправ’я, в яке вона їх безжально опустила.

Не треба також забувати й про коротку пам’ять тих псевдоукраїнців, які, не виходячи за межу власного досвіду і благополуччя, схильні тільки до негативних заперечень і протидії новому відродженню, щоб Україна стала українською.

Отож, така затята гібридна війна у суспільстві за українську мову, за нашу історію, культуру і незалежну церкву, за національну визначеність, як право запису українства в паспорті, за титульність української нації як державотворчої в країні. Одним словом, за свободу від постколоніального протекторату “руського міра” над незалежною Україною.

Логічно перейдемо від історичних узагальнень до долі простої української родини з мого села Комарівки, вже давно призабутої, щоб уявити і осмислити, що їй світлого за життя принесли вожді Ленін, Сталін, Держинський, Ягода, Єжов, Берія, Каганович і Постишев... Щоб нагадали пам’ятники селянину Василю Яковенку, його дружині Єфимії, їх дітям, онукам і правнукам?

Ленін завжди розглядав Україну як російську колонію, призначену забезпечувати імперію хлібом, вугіллям, металом тощо. Наведемо лише деякі його цитати “Теперь с завоеванием Украины ... наша сила крепнет. Теперь у нас есть возможность получить топливо из Донецкого бассейна, есть источники хлеба и продовольствия” (т. 3, с. 300).

“Безпощадная война против кулаков! Смерть им!” (т. 37, с. 40).

“Ввиду крайне тяжелого продовольственного положения центра полагаю три четверти неиспользованного продовольственного фонда Украины взять сюда, а четверть оставить городам и рабочим Украины” (т. 44, с. 8). А що залишити українським селянам? То було байдуже вождю.

Колективізація сільського господарства боляче і смертельно вдарила по родині заможного селянина. Маючи власним тяжким трудом нажите господарство, Василь відмовився вступити до колгоспу. Чекісти і уповноважені владою активісти, не відкладаючи надовго, розкуркулили його посеред зими. Намагання господаря залишити в себе хоча б корівчину, щоб діти мали молоко, були марними. Її забрали, як і дядька Василя вночі до лісу, де, як переказували односельці, його вбили і тіло для поховання не віддали дружині. Згодом її теж вигнали розкуркульники з хати разом з малолітніми дітьми, забрали все, що можна було винести, навіть кирзові чоботи стягли із жінки. Милосердя чекати було нізвідки, прийати їх у себе чи не найбільша родина в селі.

Як підросли діти, донька Олена вийшла заміж, але невдовзі від тяжкої хвороби і без лікарської допомоги померла. Сина Феодосія взяли до війська і він пішов на війну, звідки писав матері листи. Останнього одержала в переможному 1945 р., коли він дорогою додому повідомив, що “скоро побачимось, рідненька”. Проте скільки не видивляла матінка очей, син на обрії села так і не з’явився.

Отак залишилася самотньою в життєвій скруті, продавала яблука і груші зі свого садка, якимось існувала, але в колгосп так і не пішла. Єдина рідна кровинка, що залишилася, була онука Віра, яка проживала по-сусідськи у свого батька, що тримало її на світі.

Проїшли роки, десятиліття, розпався Радянський Союз. Виросла правнучка Віта, яка в незалежній Україні звернулася до Борзнянського райвійськкомату Чернігівської області і одержала 31.05.2001 р. за № 55 юридично-сумнівну довідку за підписом підполковника Л. М. Корнієнка “в том, что в Алфавитной книге погибших и пропавших без вести

значитися рядовий Яковенко Феодосий Васильевич. Извещение выдавалося матері из Управления потерь рядового и сержантского состава. Г. Москва, 28.11.1946 г.” (якого вона ніколи не одержувала) (зазначено – В. А.). “Само извещение не сохранилось. Основание: Алфавитная книга учета погибших. Инв. № 1017, пор. № 8, стр. 71. Другими данными не располагаем”.

Дивним і суперечливим у цій історії є те, що боець писав листа матері в 1945 р., коли повертався до дому після Перемоги. А повідомлення, що він пропав без вісті, датоване 28 листопада 1946 р. Далі наша версія одержить ще більш трагічну аргументацію.

Коли Віта отримала вищу освіту в Росії, їй довелося працювати в Москві в престижному готелі, в якому зупинялися тільки високоповажні іноземці, і з вікон якого відкривався вид на Луб'янку і Кремль. Зрозуміло, що ними опікувалися спецслужби – ФСБ. Працьовитість і привабливість українки імпонувала і цінувалася адміністрацією.

Бентежні думки про неповернення з війни діда Феодосія за нез'ясованих обставин вивели її на відверту розмову з полковником ФСБ, який з розумінням віднісся до її болючої життєвої трагедії.

– Коли б у Вас був документ, що підтверджував родинний зв'язок з ним, можна було б організувати доступ до військового архіву і спробувати щось з'ясувати. А так можу висловити власне припущення: після закінчення війни з Німеччиною демобілізованих синів, “ворогів народу”, часто відстрілювали, щоб вони не повернулися на Батьківщину. Мабуть, такий жереб випав на нього...

Повернувшись в Україну, Віта разом із старенькою матір'ю провідали рідне село Комарівку, в якій серед покинутих хат знайшли в хащах чагарнику залишки стін без даху колишньої оселі баби Єфимії. Над ними тільки зяло високе голубе небо, таке ж недосяжне, як обіцяний Леніним щасливий комунізм.

– Така була неземна Благодать у нас в душі, коли ми біля зруйнованого родинного гнізда відчули ніби присутність своїх давно втрачених рідних. Радість крізь сльози переповнювала наші серця від того, що відбулася така неждана ментальна зустріч з ними. Сиділи довго з мамою, – пригадує Віта, правнучка прабабці Єфимії, – і не хотілося покидати цю Богом забуту оселю, яка дала нам хоч на мить пережити їх долю, в якій запеклося стільки горя і страждань нашого роду, як частинки українського народу.

Однак незважаючи, що в час горбачовської перебудови подібні трагічні долі багатотиражно публічно вийшли із забуття, метастази історико-ментальної деформації у світогляді і пам'яті ще довго не відпускали глашатаїв “ленінської України”. Так, Ш. Левіт, лектор Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна, який в 1938 р. спілкувався з Н. К. Крупською, ось так засліплено впадав у пропагандистську екзальтацію в монументальній аурі вождя: “Серед тих, кому дароване безсмертя у пам'яті народній, найяскравіше сяє ім'я В. І. Леніна. Геніальний теоретик марксизму, засновник першої у світі соціалістичної держави світлим розумом, незламною волею у боротьбі за щастя трудящих, глибокою увагою до їх потреб і справжньою людяністю увійшов у серця мільйонів. Саме в цьому полягають джерела всенародної любові до вождя, глибокі вияви шани: ще за життя Володимира Ілліча трудящі споруджували йому пам'ятники” [11, с. 16].

4. Пропагандно-монументально пролонговане пам'яткознавство.

Минуло стільки років, як ленінський план монументальної пропаганди наказав довго жити.

Що ж ми маємо на цю тему з наукової літератури в незалежній Україні в новій пам'яткознавчій концепції? Серед різножанрових публікацій у засобах масової інформації, перш за все, відзначимо науково-вмотивовану і аргументовану статтю відомого політичного і громадського діяча, письменника і пам'яткознавця Д. Чобота “Повалення Леніна” [27].

Що ж до монографії, то крім праці академіка НАН України П. Т. Тронька і кандидата історичних наук В. А. Войналовича “Увічнена історія України” [24] (1992 р.) мені нічого невідомо.

Як зазначили автори, “запропонована читачеві дана монографія присвячена проблемам здійснення монументальної пропаганди на Україні в 1917–1990 рр...” і далі, що не могло не насторожити: “Можливо, той величезний досвід... монументального увічнення сторінок своєї історії стане в нагоді і в процесі побудови Української незалежної демократичної держави”.

Як і те, що вони, ніби, прагнули, написавши монографію в радянський час, якимось імплементувати ленінський план монументальної пропаганди в новій незалежній державі під іншою текстуальною термінологією – “монументальна пропаганда”, що тільки консервувало ортодоксальну методологію авторської концепції.

Проте з відстані часу слід сказати, що в цій праці зібрано і проаналізовано значний фактологічний та архівно-інформативний матеріал, що слугуватиме для майбутніх дослідників. Але час політичний в Україні був інший, вже починався стихійний “ленінопад”. Тому при всій повазі до Петра Тимофійовича я не міг не зреагувати на її появу і публічно висловив свої критичні думки в статті “Модернізація монументальної номенклатури” [4, с. 149]. Оскільки стаття залишається маловідомою в пам’яткознавчому середовищі і не втратила своєї актуальності в сучасному процесі декомунізації, буде доцільно її донести в цьому контексті з відповідним доповненням тощо.

У своїх попередніх працях П. Т. Тронько писав, що “невід’ємною складовою частиною ленінського плану побудови соціалізму в СРСР була культурна революція, одним із найважливіших елементів став ленінський план монументальної пропаганди” [25, с. 8].

Подібне стверджував В. А. Войналович: “Постановку питань охорони історико-культурної спадщини В. І. Ленін неподільно пов’язував з реалізацією державного плану пропаганди принципів комунізму засобами монументального мистецтва, який увійшов в історію під назвою ленінського плану монументальної пропаганди” [6, с. 7].

У новій же роботі жодного разу не зустрінете згадки про ленінський план монументальної пропаганди. Ми далекі від того, щоб докоряти авторам цією ідеологічною метаморфозою. Багато дослідників, у тому числі й автор цих рядків, свого часу теж не уникали того, щоб не “підкреслити історичну значимість” тих ленінських декретів (жили в такі часи). Однак у пам’яткознавстві вже були інші методологічні підходи, погляди, оцінки і за визначальний орієнтир беруться загальнолюдські цінності, закладені в пам’ятках культури всіх епох. Тож спробуймо розглянути проблему об’єктивно, неупереджено, як радив давньоримський історик Тацит: “Sine ira et studio” (без сумніву і упередження).

Час розкутості творчої думки останніх років надавав авторам можливість критично проаналізувати “монументальний шлях” Радянської України з урахуванням партійно класової інфляції, а не залишатися, по суті, на ортодоксальних позиціях під імітованою сучасною термінологією. Іншими словами, реалізувати спробу модернізувати ленінський план монументальної пропаганди, надати йому національного іміджу в умовах незалежної України. “Лише в умовах демократизації, за участі громадськості, – роблять висновок автори, – монументальна пропаганда може виконувати покладені на неї функції” (с. 95).

Звичайно, при цьому вони старанно уникають назв компартії України, політбюро, ЦК, дипломатично замінюючи їх на терміни “політичне керівництво” або “вище політичне керівництво”. Спрямовуюча (диктуюча) роль партії у здійсненні політики в цій галузі затушовується, зокрема, замовчується постанова ЦК КП України під 3 жовтня 1972 р. “Про роботу Українського товариства охорони пам’яток історії із культури”, яка тенденційно скеровувала на протиставлення українських старожитностей пам’ятникам доби соціалізму тощо.

Суб'єктивно тенденційне зміщення акцентів у зв'язку зі зміною політичної ситуації в країні невинуватиме з точки зору історизму, наукової об'єктивності, веде до кон'юнктурного тлумачення ідеологічних догматів, пам'яткоохоронних документів, апробованих фахових понять. Так, лєнінська теза про дві культури в кожній національній культурі ("соціалістичної" і "буржуазної") подається в тексті інкогніто і трансформується в "прогресивну" і "консервативну" (с. 258), подібним чином маскується його цитати (с. 21, 25, 27, 66).

Недовір'я до змісту книги виникає у читача постійно. Так, анахронізмом звучить твердження авторів, ніби слова Ф. Е. Дзержинського, якому на Україні споруджено близько 80 пам'ятників і меморіальних дошок, що "чекістом може бути людина з холодною головою, гарячим серцем і чистими руками", набувають сьогодні особливо глибокого змісту (с. 100). Не краще й те, що "з глибокою шанною ставиться до України О. М. Горький. Понад 130 пам'ятників і пам'ятних знаків споруджено йому на Українській землі" (с. 244). Загальновідомо, що буревісник пролетарської революції заперечував право української мови на існування і її народу на власну самобутність. Якось незрозуміло, навіщо цинічний випад фашистського ідеолога А. Розенберга "достатньо у народу знищити пам'ятки культури, він уже в другому поколінні перестане існувати як самостійна нація" тлумачити так, ніби це безпосередньо стосувалося пам'ятників... Леніну (с. 81–82) і таке інше.

Замість стомлюючого переліку пам'ятників і меморіальних дошок чи не доцільніше було б спробувати розглянути важливі теоретичні питання, уточнити науково методичні критерії поняття об'єкту монументального витвору та його видів. Лише плутанину вносить безсистемне вживання термінів (синонімів): пам'ятник-монумент (с. 146), пам'ятник, монумент, обеліск (с. 162), монументальний пам'ятник (с. 3, 137, 206, 207), монумент-музей (с. 87), монументальна скульптура (с. 159) тощо.

Коли вже мова зайшла про критерії, то хотілося б знати, чи не за ними визнано, що "досить повно увічнена на Україні діяльність "всеукраїнського старости" Г. І. Петровського" (близько 50 пам'ятників, с. 120), Д. С. Коротченка (5 пам'ятників – с. 109). А наскільки повно монументалізовано було С. М. Кірова (140 пам'ятників "відзначаються високохудожнім рівнем"), В. В. Куйбишеву (понад 40 пам'ятників), Я. М. Свердлову (близько 40 пам'ятників), Г. К. Орджонікідзе (понад 40 пам'ятників), Н. К. Крупській (понад 20 пам'ятників) та інших?

Автори надмірно ідеалізують спорудження пам'ятників номенклатурним діячам "за ініціативою і бажанням трудящих", оскільки в тоталітарних умовах це був організований атрибут класової аберації.

За спорудженням грандіозних монументальних комплексів, тиражуванням пам'ятників, вражаючою цифрою гучних ювілейних заходів, всесоюзних походів комсомольців і молоді місцями революційної, бойової і трудової слави, республіканських громадських оглядів пам'яток історії та культури, музеїв було багато формалізму, казенного підходу, нерідко губилася жива пам'ять. Під приводом увічнення або упорядкування міст і сіл набуло масового характеру перепоховання полеглих, зокрема чотири рази тривожили вічний спокій Героя Радянського Союзу Н. М. Шолуденка, який у числі перших визволителів увірвався на танку до Києва, де і загинув 5 листопада 1943 р. (місця поховань: площа Калініна, площа Ленінського комсомолу, Аскольдова могила, парк Вічної Слави).

І водночас ганебною сторінкою є те, що тисячі полеглих бійців і до сьогодні лишуються достойно не похованими в рідній землі, яку вони захищали і визволяли. Щоб замести криваві злочини, увічнювали пам'ять жертв фашизму навіть там, де єжовсько-берієвський НКВС провадив масові розстріли радянських людей, як це мало місце в Биківні, Дарницькому лісі під Києвом.

Як окрему групу пам'ятників революційної, бойової і трудової слави мали й таку: до ювілейних дат почали встановлювати на п'єдестали списану техніку (танки, гармати, літаки), здебільшого повоєнних моделей, які не брали участі в Другій світовій війні. В кінцевому підсумку, це скоріш нагадувало мілітаризацію п'єдесталів за ідеологічним сценарієм, ніж історичну достовірність.

На постаменти також зійшли трактори, автомобілі, паровози, які увічнювали трудові звершення соціалістичного і комуністичного будівництва.

Одним словом, в'їжджали у незвідане майбутнє на нові і нові магістралі монументальної пропаганди.

Ленінським планом монументальної пропаганди підмінялася сама суть охорони пам'яток культури, що знаходило безпосереднє відображення в затверджених урядом списках пам'яток республіканського значення, що перебувають під охороною держави. Так, серед 115 пам'яток мистецтва 59 – це бюсти двічі Героїв Радянського Союзу і двічі Героїв Соціалістичної Праці, із 117 пам'яток історії 106 – це могили і надгробки партійних і державних діячів, військових, письменників, народних героїв. На державному обліку перебувало 8248 пам'ятників монументального мистецтва (із них 5015 – В. І. Леніну), інші – номенклатурним діячам, видатним письменникам, військовим, вченим.

Хоча автори твердять, що “історія не має варіантів”, проте до ленінського плану монументальної пропаганди можна навести деяку аналогію. Ще у II ст. Гай Светоній Транквілл писав, що римський імператор Калігула “статуї прославлених мужів, перенесені Августом з тісного Капітолія на Марсове поле, звалив і розбив так, що їх уже неможливо було відновити з попередніми написами; а потім він і надалі заборонив споруджувати живим людям статуї або скульптурні портрети, окрім як з його згоди і запропонування” [8, с. 120].

На жаль, академік П. Тронько і В. Войналович не наважилися розглянути в книзі чи не найделікатнішу сторінку монументальної пропаганди: спорудження пам'ятників за життя партійних і державних діячів, двічі Героїв Соціалістичної Праці? Йдеться також про бронзові бюсти для двічі Героїв Радянського Союзу, пам'ятники Й. В. Сталіну і погруддя Л. І. Брежнєву. Подібного увічнення за життя удостоїлися М. В. Підгорний, В. В. Щербиський, С. Д. Виштак, Г. Є. Буркацька, О. В. Гіталов, І. І. Стрельченко і багато інших незліченних.

Запровадження деяких законодавчих обмежень за хрущовської відлиги щодо прижиттєвого увічнення персон, як акції неетичної, зокрема заборона перейменування міст, сіл, колгоспів, заводів, навчальних закладів не одержало розвитку в наступні роки, і партійно-державна геронтократія застійних часів розгорнула інтенсивне нагородження другою посадово-ювілейною Золотою Зіркою, як Героїв соціалістичної праці, що давало право на канонізацію такої особи в гранітній або бронзовій іпостасі.

Якщо вже мова зайшла про моральні цінності, а отже, відповідальність людини за законами совісті перед собою, суспільством і Всевишнім, варто в цьому контексті навести уривок із “Заповіту” М. В. Гоголя. Нехай кожен, хто прочитає його, сам вирішує, наскільки актуально звучать слова великого класика літератури, нашого земляка стосовно колишнього ленінського плану монументальної пропаганди.

“Завещаю не ставить надо мною никакого памятника и не помышлять о таком пустяке... Кому же из близких моих я был действительно дорог, тот воздвигнет мне памятник иначе: воздвигнет он его в самом себе своей неколебимой твердостью в жизненном деле, ободрением и освеженьем всех вокруг себя. Кто после моей смерти вырастет выше духом, нежели как был при жизни моей, тот покажет, что он, точно, любил меня и был мне другом. И сим только воздвигнет мне памятник” [7, с. 187].

Не менш зворушливою була епітафія на могилі на вінницькій землі: “Тут поховано тіло померлого президента Всеукраїнської Академії наук, академіка Данила Кириловича Заболотного, селянина села Чоботарки. 16.XII.1866 – 15.XII.1929”.

Ось вам найвища планка скромності і величі подвижницького життя, служіння науці, Вітчизні і людям.

Але в радянських реаліях була інша, протилежна тенденція.

5. Монументальні метастази в охороні національних пам'яток.

Безперервним процесом стала робота із заміни споруджених об'єктів. Постановою Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. “Про затвердження списку пам'ятників мистецтва, історії та археології Української РСР” Міністерство культури УРСР, облвиконкоми та Спілка художників України зобов'язувались “провести роботу по поступовій заміні в установленому порядку наявних монументів та бюстів В. І. Леніна, видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, діячів науки, літератури і мистецтва, що мають низький художній рівень виконання”.

За офіційними даними, у той час термінової заміни потребували близько 1400 пам'ятників вождю. Додамо: на другому з'їзді УТОПІК (жовтень 1971 р.) мова йшла про заміну 402 таких пам'ятників, на які потрібно було сотні тон граніту, бронзи, інших дорогоцінних матеріалів, десятки мільйонів карбованців.

Однією з найголовніших причин низької якості пам'ятників було нарощування темпів здійснення плану монументальної пропаганди в умовах розгорнутою будівництва комуністичного суспільства, а потім – реального соціалізму, а також з метою форсування “темнів” виховання нової людини. Симптоматично, на VI пленумі УТОПІК (грудень 1969 р.) відмічалось, що художньо виробничі комбінати і майстерні Художнього фонду і Держбуду УРСР здійснювали “неприпустиме тиражування пам'ятників,obeliskів, яке подекуди набрало характеру поточного випуску продукції”. Це був невпинний “перпетуум-мобіле” монументальної пропаганди.

Не обходилося без курйозів, адже “високий ідейно-художній рівень” формувався з урахуванням політичної кон'юнктури і суб'єктивних смаків керівництва. Так, за рішенням політбюро ЦК КП України, передбачалося замінити в Києві нещодавно споруджені гранітні пам'ятники радянським чекістам, як надмірно суворе втілення їх образу, і С. В. Косіору, який без кашкета нагадував декому М. С. Хрущова, підданого політичній анафемі в роки застою.

Але перевершив усіх якийсь невідомий майстер “пластичного мистецтва” соціалістичного реалізму, який їздив по селах у західних областях і з однієї форми ліпив погруддя Леніна і Шевченка. Вождя – на замовлення сільської влади, а образ Кобзаря – на прохання вчителів шкіл і національно свідомого українства. Кілька років тому довелося побувати в місті Шацьку на Волині. Біля природничого музею на перунівському (тоненькому і височенькому) п'єдесталі стирчала чиясь лиса голова, так і не зрозумів – не відгадав: Володі чи Тараса? Схоже, витвір того меткого митця або його напарника по халтурному цеху.

У доповіді на II пленумі республіканського правління Товариства “Завдання організації Товариства по виконанню постанови ЦК КП України “Про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури”. 14 листопада 1972 р. заступник голови Ради міністрів УРСР і голова УТОПІК П. Т. Тронько звітував: “За п'ять років Товариство виділило на спорудження пам'ятників та створення музеїв 10 млн. крб.: у тому числі на пам'ятники В. І. Леніну та пам'ятники і пам'ятні знаки революційної, бойової і трудової слави радянського народу 4,3 млн. крб., на реставрацію пам'ятників архітектури – 2.1 млн. крб...”.

Тут багато аналізувати не треба, щоб визначити пріоритетність ленінського плану монументальної пропаганди у пам'яткоохоронній сфері України.

Загальмувати монументальну гігантоманію (надмірне витрачання коштів, дорожніх матеріалів, перепланування території) спробували, хоча й невдало, за часів Ю. В. Андропова.

Дійсно, такі об'єкти як Ленінський меморіал в Ульяновську, Меморіальний комплекс “Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни”, музей В. І. Леніна в Києві та подібні меморіальні саркофаги були астрономічної вартості.

Індустрія монументів вождям і їхнім номенклатурним слугам працювала понад сімдесят років на повну потужність з ідеологічних мотивів супереч навіть сталінсько-брежнєвському законодавству про порядок спорудження пам'ятників, волонтаристськи транжирилися державні кошти, яких так потребувала справа охорони і реставрації архітектурних перлин. Думкою народу нехтували, громадські обговорювання проектів пам'ятників не проводили, то ж виростали істукани – комуністичні капища, що глибоко деформували архітектурні і ландшафтні обриси міст, які історично склалися. У стилі соціалістичного реалізму в мармурі, бронзі і бетоні наштамповано Іллічу незліченних статуй з тисячократними варіаціями образу з дороговказуючою правицею за горизонт, з простягнутою кепкою. Практично було уражено весь навколишній пейзаж України.

Монументальна пропаганда не лише поглинає вкрай необхідні для реставрації архітектурних пам'яток кошти, матеріали, кадри, а й несе реальну загрозу історичній пам'яті та достовірності уніфікованим меморіальним увічненням.

Наочним “прикладом” тут можуть служити навіть пам'ятні місця Т. Г. Шевченка. До його 175-річного ювілею в с. Кирилівці провели “реставрацію”, що більше нагадувала благоустрій у сквері міста до великого свята часів застою, ніж відтворення історико-ландшафтної реальної садиби.

Зняли ґрунт, а тут же кожна місцина – це земля Тараса, про яку повинні дбати, а не заковувати у монументальні кайдани.

Зроблене до кожного ювілею, у тому числі й до 175-річчя від дня народження Тараса Шевченка, як на мене, більше скидається на пам'ятник сучасним митцям, архітекторам і будівельникам. Тим часом як критерієм їхньої роботи мало б стати відтворення матеріальної вірогідності доби Кобзаря. “Окультурюємо” – історичну садибу заковуємо в бетон, граніт і цеглу, кому така реставрація потрібна? Либонь, щоб декому не було соромно за його кріпацьке походження. Чи не тому так сиротливо стоїть дяківська хата в Кирилівці, де проходили перші “університети” малого Тараса. Ця пам'ятка “Без золота, без каменю та... правдива, як Господа слово” [26, с. 60].

На могилі матері помпезна мармурова плита (до речі, чогось на всіх могилах Шевченкового роду такі самі масивні поліровані меморіальні знаки) з написом, що тут похована “мати народного поета”. На батьковому надгробку викарбовано: “Тут похований батько народного поета...”. Невідомо тільки, якого народу, невже соромно було сказати, що українського чи боїмося й досі? Тарас Шевченко за нього йшов у каземати, терпів солдатчину. Не маємо права бути безбатченками. Того ж 1989 р. дещо змінили напис “Катерина Якимівна Шевченко, мати Т. Г. Шевченка 1783–1823”.

Доречно буде нагадати, що притягувало в пам'ятках старовини самого Шевченка. На засланні в казахських степах він записав у щоденнику: “... Понад усе я лелію мою старечу уяву картинами золотоголового, садами оповитого й тополями увінчаного Києва. І після світлого, чистого захоплення, що нав'яне милуванням краси твоєї вічної, впаде на моє осиротіле старе серце нудьга, і я полину в далекі віки”.

Нагадаємо, що в той час у документах ЮНЕСКО акцентувалося на поверненні достоїнств архітектурному середовищу та історичному ландшафту. Зокрема, в Рекомендації про охорону на національному рівні культурної і природної спадщини від 16 листопада 1976 р. звертається увага на те, що “в суспільстві, зміни життєвих умов дедалі прискорюються для гармонійної рівноваги людини та її всебічного розкриття

необхідно зберегти людські виміри оточення, де вони не втратять зв'язку з природою та матеріальними свідченнями цивілізацій, залишеними від минулих поколінь” [18, с. 176].

***

Проблема ленінського плану монументальної пропаганди, здавалося, канула в лету. Чи ж так, коли в незалежній Україні не маємо серйозної наукової праці, в якій на основі новітньої методології було досліджено цю ідеологічно-пропагандистську та історично-мистецьку індустрію, що функціонувала понад сім десятиліть.

Тож чи не актуальна тема для кандидатської, а може й докторської дисертацій, але в наш час для дисертантів і здобувачів наукових ступенів вона поки що не престижна, ніби безперспективна або не наважуються кинути їй дискусійний виклик.

Краще візьмуть популярну дисертабельну, достатньо досліджену проблему повернення і реституції втрачених культурних цінностей державам їх походження. Не злічити, скільки достеменно захистили за останні роки таких кандидатських дисертацій історики, мистецтвознавці, музеєзнавці, культурологи, політологи, міжнародники, правники-адміністративісти, кримінологи, цивілісти... Є з чого компіювати, запозичувати, перефразувати тощо. Накинулися, як гуси весною на пашу, і вже вкотре пішли по колу.

А тут ніби немає перспективного стимулу “копати” під монументального Леніна, якого скинули з постаменту на звалище і вчення його єдиновірне пішло в забуття, одним словом, повний пам'яткознавчий відстой для кон'юнктурного ракурсу в науковому пошуку. Чи ж так!?

Наведені в цьому нарисі авторські напрацювання і конкретні факти, їх аналіз і оцінку ми розгадаємо як спробу критично осмислити історичне явище – ленінський план монументальної пропаганди, який мав не стільки мистецьке, скільки політичне значення. Історична свідомість українського народу повинна базуватися на достовірних концепціях (знаннях і фактах) у всій повноті, бо тільки усвідомлення і розуміння всіх, а не вибіркового причин наших національних проблем і бід зробить суспільство здоровим, а не конгломератом протистоянь регіонів, де у кожного свої герої і їм пам'ятники.

Використана література:

1. Акуленко В. Відлуння пам'яті: назад у майбутнє. К. : “Друкарня “Бізнесполіграф”, 2008. 400 с.
2. Акуленко В. Тіньовий бік Ленініани або Незарєєстрований у Гіннеса рекорд. *Пам'ятки України*. 1991. № 2. С. 52–54.
3. Акуленко В. Повернення кумира. *Старожитності*. 1991. № 10. 5 с.
4. Акуленко В. Модернізація монументальної номенклатури? *Віче*. 1993. С. 149–157.
5. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 219.
6. Войналович В. Охрана, использование и пропаганда памятников истории и культуры в УССР (1917–1987). К., 1987.
7. Гоголь Н. Собр. Соч. : в 8 т. М., 1984. Т. 7. 528 с.
8. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. М., 1990. 376 с.
9. Декреты Советской власти. Т. 3. М., 1964. Ст. 71. 240 с.
10. Зозуля С. Доля “декомунізованих артефактів: до питання використання у сучасному музейному просторі. *Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції*: матеріали Сьомих Всеукраїнських Зарембівських наукових читань. Зб. наук. пр. / Титова О.М. (гол. ред. кол.), Бесов Л. М., Бичковська Г. М. [та ін.] : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК ; Нац. істор.-архит. музей “Київська фортеця”. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. К., 2019. 220–227 с.
11. Левіт Ш. Скульптурна Ленініана. *Пам'ятки України*. 1987. № 1. С. 16.
12. Літературна Україна. 1991, 19 вересня. 4 с.
13. Луначарський А. Ленін про монументальну пропаганду // За ленінським планом: монументальна пропаганда на Україні в перші роки Радянської влади. 1918–1929. Документи. Матеріали. Спогади. К., 1969.

14. Малая советская энциклопедия. Т. 7. К. : Госуд. Науч. Изд-во "Большая советская энциклопедия", 1959. 1261 с.
15. Мальков П. Записки коменданта Кремля. М. : Молодая гвардия, 1968. 285 с.
16. Польш Валері. Афоризми. *Всесвіт*. 1976. № 12. С. 234.
17. Прудковский Л. Монумент из моего кармана или плюс ленинизация всей страны. *Огонек*. 1991. № 12.
18. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. К. : Юрінком Інтер, 1997. 863 с.
19. Радянська енциклопедія історія України. Т. 3. М. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1971. 576 с.
20. Словник іншомовних слів. К. : Українська радянська енциклопедія, 1975. 776 с.
21. "Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства". 1918. № 31. Ст. 446.
22. Смоляк І. Ленініана за рубежем. *Пам'ятки України*. 1988. № 2. С. 20–24.
23. Титова О. Історична пам'ять закарбована в нерухомій культурній спадщині. *Праці центру пам'яткознавства*. Збірник наукових праць. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2019. Вип. 35. С. 187–191.
24. Тронько П., Войналович В. Увічнена історія України. К. : Наукова думка, 1992. 276 с.
25. Тронько П. Памятники истории и культуры Украинской ССР // Каталог-справочник. К., 1987. 736 с.
26. Шевченко Т. Кобзар. К., 1963. 718 с.
27. Чобіт Д. В. Повалення Леніна. *Дзвін*. 2014. № 2. С. 99–103.
28. Фогель З. Індустрія монументів. *Культура і життя*. 1971. 5 вересня. 4 с.

Акуленко В. І. Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди.

У статті-нарисі розглядається поняття радянської пропаганди, ленінського плану монументальної пропаганди, а також практика його реалізації в Україні. У цьому контексті радянська пропаганда характеризується як класова однопартійна/компартійна, яка в кінцевому підсумку спотворює об'єктивність суспільних явищ і подій, їх моральну і духовну традиційну цінність в цивілізаційному розвитку людства. Наслідком таких ідеологічних і державних заходів, як ленінський план монументальної пропаганди, загалом підмінялася сама сутність збереження тисячолітньої культурної традиції українства, його історико-культурної спадщини. На конкретних прикладах індустріального будівництва пам'ятників Леніну та їх номенклатурним слугам висвітлюється негативний вплив цього плану на збереження національних пам'яток, навіть пов'язаних із життям Тараса Шевченка та інших старожитностей. Наголошується також на недослідженості цієї актуальної проблеми в науковому пам'яткознавстві в незалежній Україні в контексті сучасних методологій та виконання законодавства про декомунізацію символів тоталітарної доби. Адже нині до наукової бібліографії з цієї проблематики можна віднести лише останні публікації О. Титової, С. Зозулі та монографію П. Тронька та В. Войналовича (1992 р.) як і відсутність дисертаційної праці на цю актуальну тему.

Ключові слова: *радянська пропаганда, ленінський план монументальної пропаганди, індустрія монументів, декомунізація символів, академік НАН України П. Тронько, В. Войналович, О. Титова, Г. Дмитриченко, С. Зозуля, М. Гоголь, Т. Шевченко, село Кирилівка, село Комарівка.*

Акуленко В. І. Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди.

The article-essay highlights the concept of Soviet propaganda, the Leninist plan of monumental propaganda, as well as the practice of its implementation in Ukraine. In this context, Soviet propaganda is characterized as a class one-party / communist party, which ultimately distorts the objectivity of social phenomena and events.

Their moral and spiritual traditional value in the civilizational development of mankind. The consequence of such ideological and state events as the Leninist plan of monumental propaganda, in general, replaced the essence of preserving the thousand-year-old cultural tradition of Ukraine, its historical and cultural heritage.

With concrete examples of the industrial construction of monuments to Lenin and their nomenclature servants highlights the negative impact of this plan on the preservation of national monuments, even those associated with the life of Taras Shevchenko and other antiquities.

It is also noted on the lack of research on this urgent problem in scientific monumentology of independent Ukraine in the context of modern methodologies and the implementation of legislation on the decommunization of symbols of a totalitarian era. Now in the scientific bibliography we can notice recent

publications on this issue, the publications of O. Titova, S. Zozulya and also the monograph of P. Tronko and V. Voinalovich (1992), as well as the lack of thesis on this topic.

Keywords: Soviet propaganda, Lenin's plan of monumental propaganda, monument industry, decommunization of symbols, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine P. Tronko, V. Voinalovich, O. Titova, G. Dmitrichenko, S. Zozulya, N. Gogol, T. Shevchenko, the village of Kirillovka, the village of Komarovka.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.116:001.891.5

Білозьоров Є. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНОСТІ

У статті зазначається, що сучасна юриспруденція розвивається із сприйняттям та засвоєнням загальнолюдських та європейських цінностей, визначальними серед яких є права і свободи людини та громадянина, справедливість, індивідуальність, гуманізм, рівність та верховенство права. Автор аналізує структуру сучасної методології юридичної науки та розглядає місце та роль діяльнісного підходу при дослідженні правових систем сучасності.

Ключові слова: діяльнісний підхід, методологічні (дослідницькі) підходи, методологія юридичної науки, права і свободи людини та громадянина, правова система.

Сучасний розвиток суспільства та держави значно стимулює вдосконалення прийомів та засобів методологічного арсеналу юридичної науки. Трансформація її методології відбувається в єдиному ключі еволюції юридичного і соціального знання в цілому. Від чіткого визначення арсеналу засобів і способів дослідницької діяльності значною мірою залежить досягнення мети та завдань наукової розвідки, адже методологічні аспекти державно-правових досліджень зводяться до пошуку відповідей на запитання, без з'ясування якого не можна домогтися бажаного результату в конкретному напрямі чи науковій галузі [1, с. 84].

Для всебічного дослідження предмету пізнання, з'ясування його сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, властивістю ефективно і швидко реагувати на зміни у сучасному швидкоплинному житті, юридична наука повинна розвивати й удосконалювати систему методологічних інструментів своїх досліджень. Очевидно, що ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання державно-правових явищ є складним утворенням, що формує дослідницький інструментарій юридичної науки – її методологію.

Реалії соціального й політико-правового буття Української держави, яка проголосила своєю найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, а змістом і спрямованістю своєї діяльності – гарантії прав і свобод усіх членів суспільства, зумовлюють потребу в теоретико-методологічному дослідженні проблем, що виникають у процесі правотворення та формування державності.

Кардинальні зміни, які відбуваються у сучасному житті, переорієнтація українського суспільства на загальнолюдські цінності зумовлюють, у свою чергу, переосмислення